

НАЦІОНАЛЬНІ КУЛЬТУРНІ СИМВОЛИ В ЗАМОВЛЯННЯХ

У статті досліджено функціонування національних культурних символів у текстах замовлянь та охарактеризовано найуживаніші номінації на їх позначення. Визначено, що культурна символіка виступає своєрідним посередником між світобаченням етносу і його мовою.

Ключові слова: українські замовляння, символ, національні культурні символи, етнос, світобачення, мова, текст.

The article deals with the functioning of national cultural symbols in the texts of Ukrainian spells and characterizes the mostly used nominations for their denoting. We defined that cultural symbols are in the middle between outlook of the ethnos and the language.

Key words: Ukrainian spells, symbol, national cultural symbols, ethnos, outlook, language, text.

Символ у фольклорі, зокрема в мові фольклору, включаючи і успадковану від народної творчості символіку художньої літератури, в різних аспектах вивчають В.М. Войтович, Н.О. Данилюк, М.К. Дмитренко, Л.М. Дяченко, С.Я. Єрмоленко, В.В. Жайворонок, Ю.Л. Мосенкіс, Н.В. Слухай та інші мовознавці.

Л.М. Дяченко зазначає, що однією з категорій, які беруть участь у прагматичному відтворенні позамовної дійсності за допомогою лексичних одиниць, є символ [4, с. 67].

Дослідниця мови української народної пісні Н.О. Данилюк наголошує, що слово-символ – це мовний образ, який має зовнішнє звукове вираження і постійний зв'язок із предметом (референтом, денотатом) та поняттям (сигніфікатом), підтримуваний фольклорною традицією [2, с.15].

Звернемо увагу на функціонування рослинних символів у магичних текстах українських народних замовлянь. Найуживанішими номінаціями на їх позначення є *дуб, груша, верба*.

Дуб – священне дерево слов'ян, германців, балтів, нерідко – синонім дерева взагалі, дерево предків, найпоширеніше втілення ідеї світового дерева, предмет спеціального культу; серед замовних дерев веде безсумнівну першість; ніколи не фігурує в утилітарній якості; дуб у замовляннях – не так рослина, як *місце*, символ радше «топографічний», аніж ботанічний [6, с. 234]. Дуб ніколи й ніде не зображується у зловісному світлі; у дуба – найширша, універсальна влада над хворобами [6, с. 235]. Ці думки підтверджено такими текстами українських замовлянь: *Вимовляла я й виговоряла, на Сіянські гори посидала, на Сіянських горах стоїть дуб на дванадцяти воротах, нехай вони не ятряться, нехай вони од'ятруються* [5, с. 31]; *Поговору крові поганку. Ішли три брати дуба рубати. Не поїдем дуба рубати, а поїдем гарячу кров зливати. З синіх жил, з жовтої кості, з чужої чорної масті* [5, с. 56]; *На полі – море, а в морі – дуб, а в дубі – яйце. Хто цей дуб зрубає і піднесе, той мої зуби наврече* [5, с. 59]; *Місяць на небі, дуб у лісі, риба у воді. Якщо вони сядуть вечеряти разом, щоб молитвеному (ім'я) заболіли тоді зуби* [5, с. 60].

Дуб – дерево замовлянь, у нього наймогутніша влада над лихими силами; він оберігає людину від усяких напастей, від злого чародійства, ним лікуються від пропасниці; до нього кожен може йти за здоров'ям; притулившись потилицею до стовбура та притиснувши долоні, потрібно постояти хвильку, тоді відчується приплив життєвих сил [1, с. 135].

Флоролексема *дуб* наділена такими епітетами: *старий, зелений*: *Місяць на небі, старий дуб у полі, камінь у морі, мрець у землі. Коли вони всі прийдуть з одного корита воду пити, тоді будуть рабі Божій (ім'я) зуби боліти* [5, с. 60];

Враз-вразище, добрий чоловічище, устань під пупом, як під зеленим дубом. Тут тобі не бувати, червоної крові не пити, білого тіла не сушити [5, с. 64]. Дуб – більш архаїчний, а тому й універсальний, багатозначний і водночас позаетичний символ, не «добрий» і не «злий», а лише могутній, царственный і священний [6, с. 236].

Груша може посідати таке ж центральне місце в моделі світу замовлянь, що й яблуня або дуб [6, с. 236]. Порівняно з яблунею, груша наочніше співвіднесена з антисвітом замовлянь: вона «*колюча*», асоціюється з сокирою та вогнем – символами нищення; таким чином, якщо дуб – це «першодерево» міфології замовлянь, то яблуня і груша – його варіації, одна у «світлий», «денний», друга – в «темний», «нічний» бік [6, с. 237]: *Коло синього моря колюча груша стояла, під колючою грушою три пані сиділи. Одна – пише, друга – читає, третя – крикси-ночниці зговоряє* [Словесна магія українців, с. 73]. М. К. Дмитренко зазначає, що груша – символ світотворення (його темної частини), багатства, плодючості, дівчини, жінки; швидкоплинності буття; нещасливого кохання; оберіг [3, с. 139]. До груші «приносили» хворобу і «забивали» її в дірку, просвердлену у стовбурі [1, с. 134].

У весняних язичницьких ритуалах *верба* – символ зростання, вона першою оживає навесні; нею шмагають, щоб спричинити за аналогією зростання дітей або худоби; шмагають «до сліз»: сльози – магічна подоба дощу; пролиття сліз забезпечує дощі на майбутні посіви, і водночас очищення від темних сил; християнський ритуал переосмислив цю вербну магію у звичай проливання сліз на жмут зелені для «змивання гріхів» [6, с. 237]. Символом помічного дерева *верба* виступає у наведеному далі контексті: *Посеред двора стоїть верба, на тій вербі – золота кора. Там три дівичі гуляли і оцю кору лизали, а (ім'я) усякі поради уговоряли, сліди-слідки на Тихий океан відправляли, звідтіля (ім'я) здоров'я присилали* [5, с. 29]. Відваром вербового гілля користувалися знахарі для «склеювання» ран [1, с. 132].

Отже, символіка національної культури віддзеркалює ментальність народу, з одного боку, і сама відображається в мові, з другого боку. Культурна

символіка виступає своєрідним посередником між світобаченням етносу і його мовою, і в цьому її особлива роль.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Войтович В. М. Українська міфологія. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.
2. Данилюк Н.О. Мова української народної пісні (лексико-семантичний і функціональний аспекти) / Ніна Олексіївна Данилюк: Автореф. дис. ... д. філол. наук: 10.02.01 / НАН України, Інститут української мови. – К., 2010. – 36 с.
3. Дмитренко М.К. Символи українського фольклору : Монографія / М. Дмитренко. – К. : УЦКД, 2011. – 400 с.
4. Дяченко Л.М. Фольклорна символіка як засіб відображення національного світобачення // Мовознавство. – 1997. – № 2–3. – С. 67–71.
5. Словесна магія українців / упоряд. В. Фісун. – К. : Вид-во «Бібліотека українця», 1998. – 103 с.
6. Українські замовляння / упоряд. Н.М. Москаленко ; автор передмови та коментаря М.О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.